

Viggo Sørensen:

Equus blaccatus

eller: Ka do hint mæ den blakket, Jens!

Som man råber i skoven, får man svar – siger mundheldet. Men det gælder heldigvis ikke altid! Når Jysk Ordbogs meddelere modtager den ene spørgeliste efter den anden fuld af besynderlige ord, hvis tilhørsforhold til dialekten de bedes afgøre – og når det på den anden side kan være svært at bedømme, om et givet ord faktisk er hjemmehørende på egnen, om det blot har vundet et vist indpas (f.eks. via rigsmålet), eller om det allersnarest er en sproglig mulighed (noget man vist egentlig godt kunne sige) – ja, så er det fuldt forståeligt, hvis der i ny og næ blot kvitteres med en forsigtig bekræftelse. Og dog vælger de fleste meddelere samvittighedsfuldt at markere deres eventuelle tvivl eller skepsis over for vore forslag. Eller de sender oplysninger om ord, de i stedet er kommet i tanker om. Og sådanne spontane meddelelser er guld værd for ordbogen.

Tag f.eks. dengang, vi spurgte, om meddelerne kendte navneordet *en blak* (idet vi som betydning foreslog “blækklat” og “mørk plet, f.eks. på ko”, fordi vi havde et par usikre belæg for dette). De positive svar, vi fik, er hurtigt overset. Kun 30 ud af ca. 500 meddelere mente (med eller uden forbehold) at kende *blak* (el. *blakke*, som i mange jyske dialekter udtales på samme måde¹), og ca. halvdelen af dem angav endda en helt tredje betydning: *blak(ke)* kunne være betegnelsen for eller navn på en hest (sjældnere en ko) af en bestemt lød.² Nej, det var helt afgjort de negative og spontane meddelelser, der dominerede – og som fortjener interesse.

Ca. 200 meddelere svarede kort og godt, at de ikke kendte ordet *blak*. Andre ca. 270 var kommet til at tænke på indholds- og udtryks-

mæssigt beslægtede ord; og af disse anførte hele 230 tillægsordet *blakket*, medens en lille snes pegede på en sammensætning med dette, nemlig *blakbroget* – begge ord brugt om farven på en hest eller en ko.³

○ blakbroget ● blakket

Kort 1.

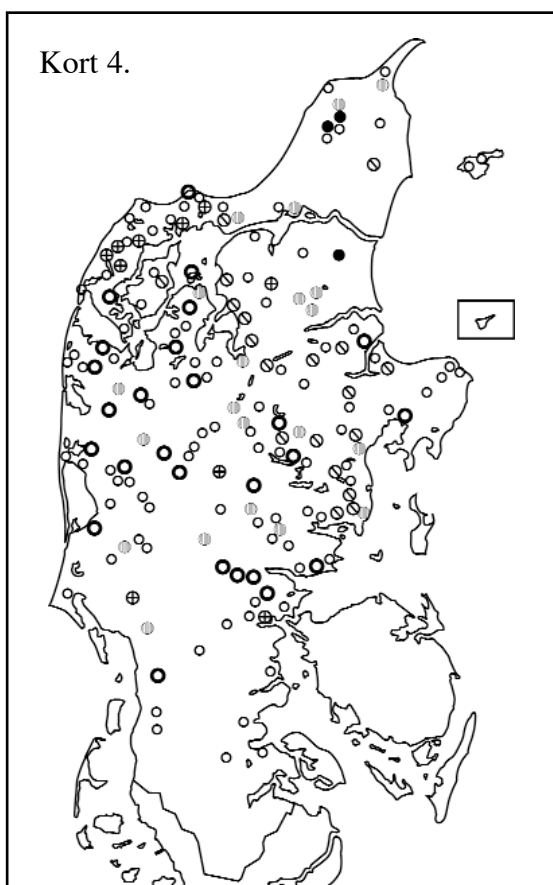
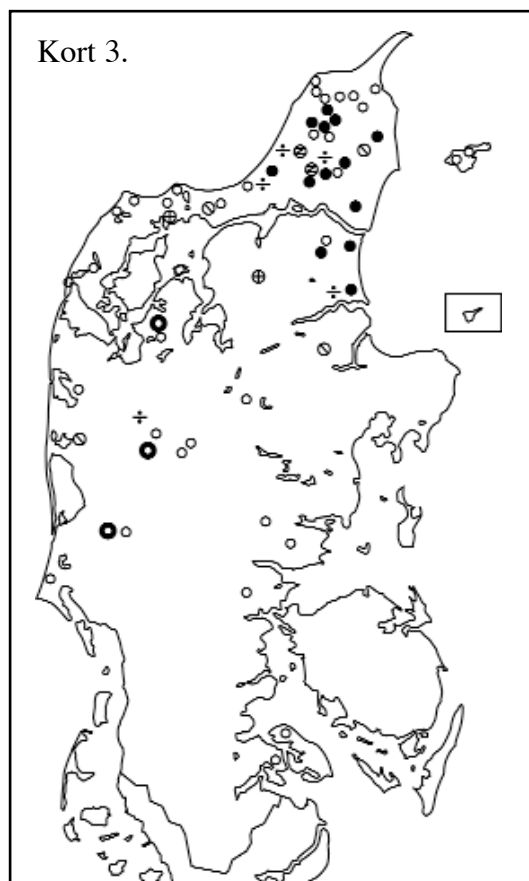
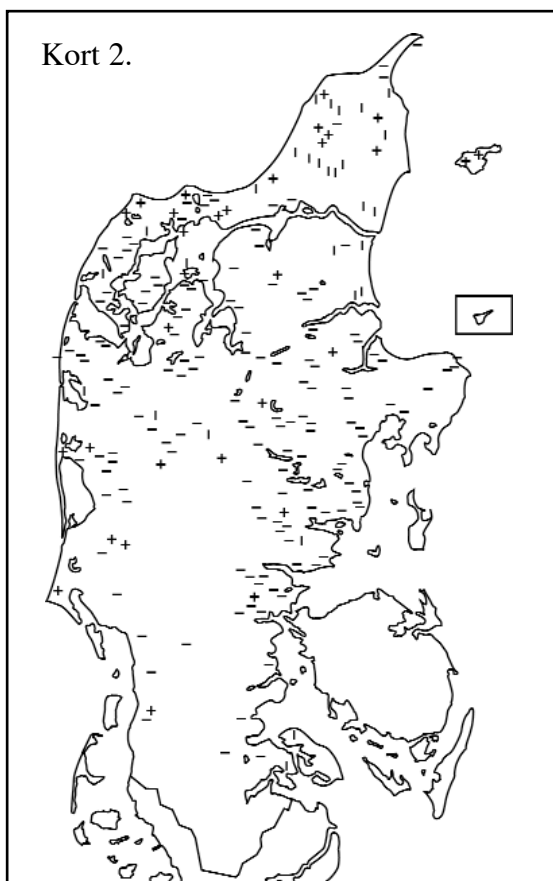
Spontane meddelersvar på spørgeliste AX, gående ud på at ordene “blakket” og “blakbroget” anvendes om heste, kreaturer og evt. andre større husdyr. “Blakket” brugt i anden betydning er udeladt.

Se kort 2.⁴

Det er endvidere helt forskellig lød, ordet *blakket* bruges om i de forskellige egne, jf. kort 3-4. Fra det nordjyske “hesteområde” går de allerfleste forklaringer ud på, at en blakket hest har mørk lød: den er sort, mørkebrun og eller mørkerød. Omvendt siger meddelerne i det østjyske “ko-område”, at en blakket ko har en lys grumset farve – lerfarvet, blegbrun, ofte over i det hvide. Fra det vestjyske blandingsområde er farveoplysningerne knap så entydige, men det er påfaldende ofte sortbrogede køer, der kaldes blakkede.⁵

Den geografiske fordeling er relativt klar, som det ses af kort 1: *Blakket* optræder i de fleste besvarelser nord for en linie fra Ringkøbing fjord til Vejle-Koldingegnen; sydfør tynder det voldsomt ud i belæggene, og fra Sønderjylland opgives ordet kun af enkelte. *Blakbroget* hører kun hjemme i en smal midtøstjysk kyststribede.

Men det billede, besvarelserne giver, rummer også finere nuancer. Næsten alle meddelere i Midt- og Sydvestsyssel samt i Østthimmerland forklarer eller anvender spontant *blakket* om heste, medens meddelerne i det øvrige Østjylland mellem Limfjorden og Horsens i lige så overvældende antal bruger ordet om køer. Mere blandet er oplysningerne fra den øvrige del af brugsområdet, om end med en kendelig tendens til, at meddelerne umiddelbart forbinder ordet med køer (måske lige fraset Herringegnen).

Kort 2. Brugen af “blakket” om heste
hvv. kreaturer:

- | ordet bruges om heste
- ordet bruges om kvæg

Kort 3. Farve etc. på en “blakket” hest.

- brun-sort, mørkebrun etc.
- ⊖ rødbrun, mørkerød
- sortbroget, broget etc.
- ⊕ med (små) sorte pletter, olgn.
- ⊕ blågrå, blåbroget etc.
- hvidgrå, gråpletet etc.
- uden el. med anden forklaring
- ÷ det meddeles explicit, at ordet
kun kan bruges om heste, ikke
om kvæg

Kort 4. Farve etc. på et “blakket” kreatur.
Samme signatur som på kort 3.

Den spontane samstemmighed meddelejerne imellem, som kan resumeres på ovenstående måde, skulle i sig selv være garanti for, at det er den ægte vare, vi har med at gøre: gode nørrejyske dialektgloser. Billedet bekræftes yderligere af andre jyske kilder⁶, og endelig kan muligheden af rigsmålspåvirkning udelukkes med henvisning til Ordbog over det Danske Sprog.⁷

For så vidt er sagen klar, og artiklerne *blakket* og *blakbroget* har i Jysk Ordbog kunnet bygges op på de fremdragne facts, suppleret med en redegørelse for udtalen og et par oplysende citater. Men det forekommer mig lidt utilfredsstillende bare at sætte punktum hermed. Nysgerrigheden er vakt: hvordan kan ét og samme ord *blakket* få så forskellig anvendelse om løden på vore store husdyr, at en østjysk husbond og hans vendelbo-karl uvægerlig måtte gå fejl af hinanden, første gang husbonden sagde: *Ka do lige hint mæ den blakket, Jens!* Og hvorfor meddeles glosen *blakbroget* kun fra et midtøstjysk område? Sådan kan det da umuligt have været fra begyndelsen?

Og det har det nok heller ikke, så vidt vi kan se af sproghistorien. *Blakket* er afledt af et ældre tillægsord *blak*, som både i gammeldansk og i de nordiske nabosprog betød “bleg, sandfarvet, gulbrun” og lign., bl.a. anvendt om heste, men også om andre ting (jf. fx de stivnede rigsmålsbetydninger af *blakket*, som jeg har anført i note 3). At *blak* så endnu længere tilbage (via en oprindelig betydning “hvidlig”) hænger sammen med tysk *blank* (først indlånt i nuværende betydning i middelalderen), det er en helt anden historie.⁸

Blak findes der nu kun spredte spor af, f.eks. i norsk (her også som navneordet *blakken* om en lys hest), i sammensætningen *blakbroget* – og muligvis også i det navneord *blak(ke)*, som nogle meddelere blev citeret for i starten af denne artikel. Ellers er det afledningen *blakk-et* = “blak-agtig”, der har sejret og er indgået i det rige arsenal af lødbetegnelser, som blev brugt middelalderen igennem og helt op til vor tid – kort sagt i alle de århundreder, hvor de store husdyr (i overskuelige besætninger) var daglige arbejdsfæller, direkte leverandører af fødemidler og andre husbehov, men tillige statussymboler.⁹

Inden for det finmaskede net af betegnelser for farver og farvefordelinger synes *blakket* oprindelig at være blevet brugt omtrent sådan, som vi endnu har belæg for det i midtøstjysk: om et lyst grumset dyr (dog såvel ko som hest), hvis farver kunne variere lidt i hvide, grå, gule

eller ganske lyst brune nuancer, men som var ensfarvet i den forstand, at der ikke kunne udskilles velafgrænsede partier i afvigende farve (såkaldte aftegn). Blev nuancerne mørkere, måtte dyret i stedet betegnes som *gråt*, *gult* eller *brunt*; og stod farverne klarere ud fra hinanden, havde man betegnelser som *broget* (med store aftegn), *spættet* (dvs. småpletet), *blisset* (med en lys stribe fra panden ned mod mulen), etc. *Blakbroget* synes netop at være en specialglose for vekslende hvide og blakkede partier.¹⁰

Intet under, at den tidlige middelalders klerke kom i bekneb, når de skulle oversætte sådanne nuancerede gloser til latin (som jo var datidens lærde sprog). Den, som i 1201 nedskrev bisp Absalons testamente og med nødtørftig sminke gengav *en blakket hest* med *equus blaccatus*, er kun den tidligst kendte af en lang række, der snød sig uden om vanskeligheden.¹¹

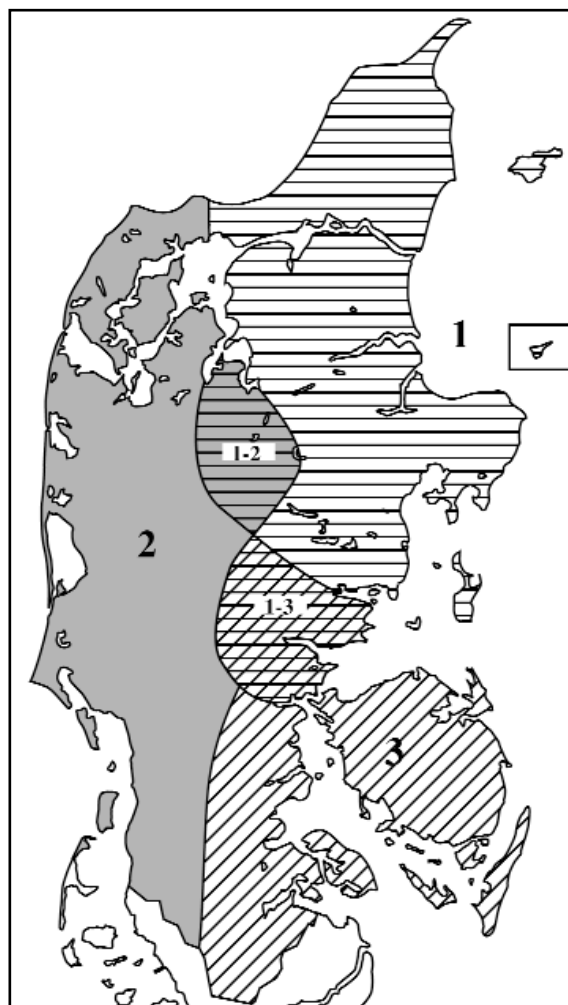
På den givne sproghistoriske baggrund virker den midtøstjyske brug af *blakket* om køer jo ganske naturlig; men hvorfor er betegnelsen så gået af brug om heste? Og hvorfor ser en blakket ko helt anderledes ud i Vestjylland? Uden at jeg på dette sted behøver at gå ind på problemerne med at registrere og notere ords betydningskomponenter, vil læseren indse, at der op imod vor tid er sket nogle betydningskred i glosen *blakket*. I Vendsyssel og Østhimmerland er betydningskomponenten “husdyr” (for nu at tage lidt firkantet på det) blevet indsnævret til “hest”, og komponenten “grumset” er trådt i forgrunden, medens komponenten “lys” er trængt tilbage (om ikke direkte erstattet af “mørk”). Omvendt er i Vestjylland komponenten “grumset” blevet en biting i forhold til (sort-hvid) “flerfarvethed”. Betydningskred ved nuancering og udskiftning af komponenter er et velkendt fænomen.

Men stadig mangler der en forklaring: Hvorfor? Hvad får sproget til at ændre sig – hurtigst og mest dramatisk inden for ordforrådet? Selvfølgelig den sociale virkelighed, som sproget bruges om; i dette tilfælde altså forhold i forbindelse med heste- og kvægavlen i Danmark. Det siger sig selv, at man uden veterinærvidenskabelig baggrund hurtigt kommer til kort på disse fagområder; men kraftigt støttet til fremstillinger af de store husdyrs historie skal jeg alligevel vove at skitsere en forklaring.

Lad mig tage køerne først. Den gamle jyske kvægrace, som endnu i begyndelsen af 1800-tallet var totalt dominerende i Nørrejylland,

havde noget vekslende lød: de fleste køer var sort- eller gråbrogede (= blakbrogede), evt. med mere karakteristiske aftegn, men helt sorte og blakkede forekom også – derimod ikke røde, sådan som vi normalt tænker os køer i dag.¹² Den røde danske malke race er nemlig resultatet af en bevidst avl (på grundlag af engelsk og sønderjysk kvæg), som satte ind midt i 1800-tallet; racen blev hurtigt næsten eneherkende på øerne, men slog også afgørende igennem i Sydøstjylland og det østlige Sønderjylland. I Nord- og Østjylland foretrak man at forædle den gamle jyske landrace til malkekvæg, specielt i dens sortbrogede varietet. Endelig holdt vestjyderne langt op mod vor tid fast ved produktionen af kødkvæg, som efterhånden blev domineret af det gulbrune korthornskvæg (indført fra England). De dominerende kvægracer i Jylland omkring 1920 ses af kort 5.¹³

Selv om det aldrig har været et mål i sig selv at frembringe køer med bestemt lød, vil det alligevel fremgå af ovenstående, at de tre hovedracer havde hver deres karakteristiske farver (og landracen hertil en mangfoldighed af aftegn). Når det nu erindres, at middelalderens lødbetegnelse blev skabt til at karakterisere den gamle jyske kvægrace, så kan det vel heller ikke overraske nogen, at betegnelserne kun har holdt sig stabile, hvor denne race har domineret helt op i vor tid, altså i Nord- og Østjylland. I andre egne (f.eks. Vestjylland) måtte betegnelser som *blakket* og *blakbroget* tabe i relevans: medmindre de blev helt glemt (som det nok

- sortbroget (jysk) kvæg
- (grågult, -blåt) korthornskvæg
- rød dansk malke race

Kort 5. Dominerende kvægracer i Jylland omkr. 1920.

er gået med sidstnævnte ord ude vestpå), så vil de formodentlig have mistet deres præcise betydning (som når førstnævnte ord viser tendens til også at dække sortbroget eller blågrå lød¹⁴).

Forholdene i Østhimmerland og hovedparten af Vendsyssel er naturligvis ikke klaret med denne forklaring. Men det lyder vel sandsynligt, at brugen af *blakket* om en lys grumset ko er opgivet i takt med, at betegnelsen blev knyttet til sort-brune heste – og at det altså heroppe er inden for hesteavl, vi må søge årsagen til betydnings-skreddet.

Medens den gamle jyske hesterace endnu omkring 1800 hovedsagelig bestod af (næsten) ensfarvede brune, sorte eller røde dyr, synes det følgende halvthundrede års stutterivirksomhed at have tilført bestanden i Vendsyssel et vist flerfarvet indslag, som dog med tiden tabte i popularitet, medmindre det kunne renavles i sort-brun retning.¹⁵

Forholder det sig virkelig sådan, at man i Vendsyssel fik fremavlet en lød, der med A. Espegaard's ord kan karakteriseres som “næsten sort, men med et brunligt skær, evt. gullig under bugen og på benene”, ja så ligger det også inden for mulighedernes grænse, at denne “grum-sede” (om end meget mørke) lød på baggrund af alle de ensfarvedes kunne kaldes *blakket*. Og en sådan særbetydning kunne tænkes stabiliseret i en egn med fælles marked og sidenhen også egne dyrskuer. Om det kendte hestemarked i Hjallerup (i Sydøstvendsyssel) har spillet en rolle for det nordenfjordske betydningsskred af *blakket*, skal jeg lade usagt, men det ville i hvert fald give en god forklaring på, at netop Østhimmerland går med Vendsyssel på dette punkt, og at omvendt det nordligste Vendsyssel synes upåvirket (jf. note 4).

I det hele taget skal jeg vedkende mig en del løse ender i den hermed givne skitse. Men pointerne skulle være klare nok: Der kan normalt trækkes en meget direkte forbindelse mellem ord og sagsforhold, og meddelernes spontane oplysninger yder værdifulde bidrag til forståelsen af sådanne kulturbestemte sammenhænge.

Noter

¹ Om adskillelse eller sammenfald i jysk af sådanne ordpar, se figur 2 i min artikel “Accentforhold i forleddet af jyske sammensætninger”, trykt i Ole Togeby (ed.): *Papers from the Eighth Scandinavian Conference of Linguistics*, bd. I, s. 245ff. Artiklen forudsætter nogen kendskab til dansk fonetik og en vis fortrolighed med lydskrift.

- 2 Meddelelserne er ret modstridende, når løden skal nærmere bestemmes; i det store og hele er der tale om samme farve og farvefordelinger, som nedenfor vil komme til at karakterisere en *blakket* hest eller ko – og der er al mulig grund til at tro, at vi blot står over for en tilbagedannelse fra tillægsordet *blakket*. – Også nogle af oplysningerne *blak* = “plet” kan måske forklares på denne måde.
- 3 Hertil kommer et mindre antal meddelelser om, at *blakket* (også) kan have de stivnede betydninger, vi kender fra rigsmålet (om vejret, en persons ansigtsfarve eller fortid, snavset linned etc.); og fra Sønderjylland opgiver tre meddelere den særlige betydning “uafklaret eller upålidelig mht. nationalt tilhørsforhold”.
- 4 Tre meddelere fra “hesteområdet” skriver ligeud, at glosen *blakket* ikke kan bruges om køer, og endnu et par antyder det samme. Jf. også note 6. Som det frengår af kort 2, synes Nordvendsyssel uberørt af dette forhold.
- 5 Dog ikke Nordvestjylland (Thy, Mors og Hanherrederne), hvor meddelerne fremhæver grå el. blå (dvs. blågrå) som den dominerende farve på blakkede køer. – Det bør i øvrigt bemærkes på kort 3-4, at når man i “hesteområdet” undtagelsesvis kalder køer *blakkede*, og i “ko-området” bruger betegnelsen om heste, så er det stadig den samme grundfarve, der er tale om, se eksemplet herpå i note 6.
- 6 Fra “hesteområdet” taler A. Espegaard således (i *Vendsysselsk Ordbog*) om en “næsten sort” hest, “men med et brunligt skær, evt. gullig under bugen og på benene” (i grel modsætning til den grumsede farve, *blakket* ellers betegner). Vor store dialekt-optegner K.J. Lyngby har 1856 hørt glosen brugt om en hest, der er “brun om Mund og Øjne og Lysken, og ellers sort”. Endelig anfører J.K. Larsen i sin ordbog fra Sydøstvendsyssel, at en *blakket* hest er mørkebrun og han tilføjer (til bekræftelse af meddeleroplysningerne i note 4), at “ordet bruges kun om Heste, ikke om Kreaturer.” – Fra “ko-området” har vi tidligst P. Knaps optegnelse fra 1828, hvori *blakket* oversættes med “hvidblandet”. Th. Thomsen anfører i sine optegnelser fra Vesthimmerland betydningen “mælkefarvet” (i øvrigt både om heste og køer), medens P. Randleøv fra Skanderborgeggen taler om “Køer, der har en lysegraa Farve”, og om dem noterer, at “de regnes for hørende til jydsk Race” (hvorom siden); *blakbroget* oversætter Randleøv for øvrigt med “hvid og graa i Blanding”. – Fra Vestjylland glimrer trykte kilder og ældre optegnelser ved den manglende forekomst eller forklaring af *blakket*; selv P. Skautrup bruger ikke (i *Et Hardsysselsmål*) ordet om dyr.
- 7 *Blakbroget* kaldes heri kort og godt jysk. *Blakket* er derimod accepteret som rigsdansk, og der gives en række citater med ordet. Men der er fortrinsvis tale om de rigsmålsbetydninger, jeg antydede i note 3, eller nære paralleller hertil; kun et citat handler om et *blakket* dyr, og det er endda kun på “gæsteoptræden” i en talemåde af Drachmann.
- 8 Se N.Å. Nielsen: *Dansk etymologisk ordbog*, 1966, artiklerne II. *blak* og *blank*. – Ordet *blak* forekommer iflg. O. Kalkars ordbog endnu i Peder Syvs ordsprogssamling fra 1600-tallet.
- 9 Om lødbetegnelser i de udgivne tingbøger fra 1600-tallet, se J. Kousgård Sørensens artikel i *Bol og By* IV (1963), s. 61ff. Mængden af betegnelser (fortrinsvis sammensætninger) er forbløffende (om end en del synes egnsbestemte, herunder vort *blakbroget*).

- ¹⁰ Jf. P. Randløvs oversættelse af ordet i note 6. Flere af Jysk Ordbogs meddelere forklarer ordets betydning på næsten samme måde eller oversætter til “gråbroget”. Der synes dog at herske et betydeligt overlap mellem betegnelserne *blakbroget* og *blakket*, og i de dele af Midtøstjylland, hvorfra glosen *blakbroget* ikke er opgivet, dækkes den pågældende lyd vist normalt af *blakket*.
- ¹¹ Se P. Skautrup: *Det danske sprogs historie*, bd.I., s. 205f.
- ¹² Flere meddelere fra Midtøstjylland gør udtrykkeligt opmærksom på, at køerne “i gamle dage” var brogede eller blakkede, og at den gråbrogede varietet på deres egn var mere almindelig end den sortbrogede. Jf. også Randløv-citatet i note 6. Sidstnævnte forhold skyldes iflg. H. Clausager: *Det jyske Kvægbrugs Historie*, 1905, s. 92 og s. 149, at den gråbrogede varietet helt frem til 1890-erne var mest populær som avlsdyr.
- ¹³ Kortet er tegnet på grundlag af oplysningerne i prof. H. Goldschmidts artikel om kvægracer i *Salmonsens Konversationsleksikon*, bd. XV (1923).
- ¹⁴ Hvorledes grundfarven kan blive et underordnet spørgsmål, viser f.eks. flg. udsagn, optegnet i Sydvestjylland af K. Ringgaard (og egentlig med lydskrift): *en blakket ko - det er nogle aftegninger, de (dvs. køerne) har*.
- ¹⁵ Se J. Jensen: *Hestens Historie i Danmark* (1925), spec. s. 28, 127 og 182.